

start. **scholar architect**

Ediție română-engleză/
Romanian-English edition

COORDONATOR/COORDINATOR:
Anda-Ioana SFINTEȘ

TRADUCERE ÎN ENGLEZĂ DE/
ENGLISH TRANSLATION BY
Florina TUFESCU

Editura Universitară „Ion Mincu”
București, 2023

Universitatea de Arhitectură și Urbanism „Ion Mincu”

Materialele publicate în paginile acestui volum (ediție bilingvă) reprezintă rezultatele cercetării desfășurate în cadrul proiectului **SCHOLAR ARCHITECT – Perfecționarea și creșterea calității științifice în învățământul de arhitectură (2020)**.

The materials published in this volume (bilingual edition) represent the results of the research developed within the framework of the project **SCHOLAR ARCHITECT – Improving the quality of research and teaching in architectural education (2020)**.

www.uauim.ro/cercetare/scholarh

www.facebook.com/scholarhuauim

© COORDONATOR/COORDINATOR: Anda-Ioana SFINTEȘ

© AUTORI/AUTHORS: Andrei MITREA, Dana MILEA, Anda-Ioana SFINTEȘ, Ruxandra PĂDURARU, Ioana E. ZACHARIAS VULTUR, Adrian MOLEAVIN

DTP, COPERTĂ ȘI GRAFICĂ/DTP, COVER IMAGE AND DESIGN: Ruxandra BALCANU, Anda-Ioana SFINTEȘ

<https://doi.org/10.54508/9786066382991>

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României

Start - Scholar architect / coord.: Anda-Ioana Sfinteș ; trad. în engleză de Florina Tufescu. - Ed. română-engleză = Romanian-English edition. - București : Editura Universitară “Ion Mincu”, 2023
ISBN 978-606-638-299-1

I. Sfinteș, Anda-Ioana (coord.)

II. Tufescu, Florina (trad.)

72

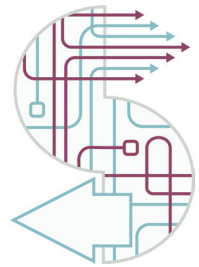
Atribuire-Necomercial-FărăDerivate 4.0 Internațional (CC BY-NC-ND 4.0)

Attribution-NonCommercial-NoDerivatives 4.0 International (CC BY-NC-ND 4.0)

Acest material poate fi copiat și distribuit în orice mediu și în orice format, prin atribuire corespunzătoare, fără derivate și doar în scopuri necomerciale.

This material can be copied and redistributed in any medium or format, with adequate attribution, with no derivatives and only for non-commercial purposes.

Materialul în limba română a fost dezvoltat în cadrul proiectului

SCHOLAR ARCHITECT
Perfecționarea și creșterea calității științifice în învățământul de arhitectură
Proiect finanțat prin CNFIS-FDI-2020-0655

Traducerea materialului din limba română în limba engleză
a fost realizată în cadrul proiectului

SCHOLAR ARCHITECT 2023
Promovarea raportării la tendințe, tehnologii și problematici
de actualitate în învățământul de arhitectură și urbanism
Proiect finanțat prin CNFIS-FDI-2023-F-0436

Fondul de Dezvoltare Instituțională, Domeniul 5:
Îmbunătățirea calității activității didactice, inclusiv a respectării deontologiei și eticii academice.

The Romanian edition was developed within the framework of the project

SCHOLAR ARCHITECT
Improving the quality of research and teaching in architectural education
Project financed by CNFIS-FDI-2020-0655

The English edition was translated from Romanian within the framework of the project

SCHOLAR ARCHITECT 2023
Promoting linkage to topical trends, technologies and issues
in architectural and urban planning education
Project financed by CNFIS-FDI-2023-F-0436

The Institutional Development Fund, Domain 5:
Improving the quality of teaching, including the observance of professional and academic ethics.

<https://doi.org/10.54508/9786066382991.05>

abordarea istorică

Ioana E. ZACHARIAS VULTUR

INTRODUCERE

Cercetarea istorică, pentru studentul la Arhitectură, este un instrument contemporan fundamental în activitatea de atelier de proiectare, de restaurare-conservare și în pregătirea proiectului de diplomă prin etapa de disertație. Gradul în care această primă etapă esențială de cercetare de sus în jos este prezent într-un proiect sau o lucrare academică scrisă poate varia, în raport cu obiectivul și tipul de proiect, dar este determinant în formularea soluției.

De ce este nevoie astăzi de cercetare istorică pentru un proiect de arhitectură?

Pentru că reprezintă, alături de cercetarea de urbanism, prima formă de cunoaștere și înțelegere a sitului, a memoriei, a contextului, a etapelor de evoluție spre starea prezentă. Pentru că sprijină formularea unei atitudini de intervenție inteligente, legitime și a unui discurs arhitectural actual, în cunoștință de cauză. Pentru că identifică, de la imaginea de ansamblu spre detaliu, valorile unui sit sau ale unui imobil, ori poate chiar aduce în lumină elemente noi. Pentru că susține o formă de dialog între vechi și nou, este sursă de inspirație și dă consistență mesajului arhitectural oricât de inovativ conceptual sau tehnologic. Pentru a rezolva probleme.

Practica arhitecturală contemporană conține direcții postmoderniste, dar și decontextualiste. Preocuparea pentru *genius loci*, patrimoniu, ecologie și dialogul vechi-nou este, așadar, completată de gesturi arhitecturale manifeste. Arhitectura de calitate are un discurs inteligent, care ia în considerare toate datele unui sit și însăși istoria creată odată cu această intervenție.

În ce mod se poate face cercetare istorică în educația contemporană de arhitectură?

Analiza la zi a educației autohtone indică faptul că generațiile Y și Z sunt interesate de răspunsul la altfel de întrebări față de generația anterioară: *De ce? În ce scop? și Care este beneficiul?*, spre deosebire de *Când?* sau *Cum?*. Exact aici cercetarea istorică în proiectarea de arhitectură are un rol cheie: în a explica o stare actuală, în a fundamenta o poziție viitoare și în a da consistență unui demers prin relația cu trecutul.

În activitatea de atelier, cercetarea istorică poate fi integrată în pașii firești ai analizei unui sit real de proiect, sau prin raportarea unui model spațial (unei teme) la modelul original și ipostazele sale în istoria arhitecturii.

În formă scrisă poate fi o documentare pentru un proiect, o lucrare de teorie a arhitecturii care se înscrie în istoria arhitecturii, un studiu istoric de fundamentare a unei intervenții pe monument sau o disertație. Disertația poate fi de tipuri diferite în fiecare sistem educațional de arhitectură, în funcție de obiectivul instituției. Metodele de cercetare istorică și metodologie critică pentru o disertație identificate de Iain Borden și Katerina Ruedi Ray în volumul *The Dissertation. An Architecture student's handbook* sunt: empiricism, iconografie sau iconologie, istorie și teorie hegeliană, istorie socială, istorie și teorie politizate, istorie și teorie operative, studii teoretice și interdisciplinare. În relația disertație - proiect de diplomă, aceste metode trebuie adecvate rezolvării problemei de design (Rendell, 2004).

Ideea de design (proiectare) ca cercetare este explicată în *Architectural Graphic Standards* (Bassler, 2008) ca utilizând multe surse de cunoaștere și de informație, inclusiv studiul precedentelor, tipurilor și stilurilor. În volumul amintit se afirmă că:

spre deosebire de cercetarea de bază în știință sau științe sociale, proiectarea descoperă cunoașterea într-un mod mai puțin linear, și mai iterativ, bazat mai puțin pe experiment decât pe experiență, și transmis mai puțin prin articole scrise și mai mult prin concursuri, expoziții, reviste și monografii. (Bassler, 2008, p. 500)

Cercetarea istorică în special „depinde în mare măsură de gama și de calitatea surselor” (Bassler, 2008, p. 500), „gama” făcând referire la literatura despre un subiect și la sursele efective, adică materialul documentar – așa cum vom vedea în continuare: hărți, desene, fotografii de arhivă, planuri, secțiuni etc. Textul se referă în mai mare măsură la abordarea istorică a unei clădiri, dar metoda este validă și la scara urbană.

Este esențial să se structureze informația descoperită astfel încât să se dezvolte relațiile logice între surse diferite, să fie relevantă pentru cercetarea istorică și să conducă la o analiză a subiectului bine argumentată și prin urmare la soluție: restaurare, conservare, intervenții noi etc. De asemenea, este important să se utilizeze gândirea critică sub forma unei unelte de investigație pentru a verifica sursele: corectitudine, proveniență, datare, origine și originalitate.

În practica de restaurare, analiza în afara terenului, însemnând cercetarea de surse variate și literatură – în legătură cu o clădire, un grup de clădiri, zone protejate sau chiar referitoare la scara restaurării urbane – poate fi completată de o investigație a materiei cu ajutorul unor instrumente invazive sau non-invazive. Astăzi, avem la dispoziție o gamă largă de mijloace: de la umidometru sau daltă la scanner 3D sau sistem LiDAR. Unele dintre acestea pot fi folosite și în cercetarea în mediul educațional, în funcție de abordarea școlii.

Cercetarea istorică operează frecvent cu referințe, modele și teme ale istoriei arhitecturii, care pot deveni surse de inspirație pentru procesul de design.

De asemenea, proiectarea folosește câteva strategii predictibile: decompunerea, variația, vizualizarea și studiul referințelor. Este foarte

importantă și relația de întrepătrundere între educația de arhitectură, cercetare și practica de arhitectură.

Cercetarea este, prin urmare, esențială pentru proiectare, iar abordarea istorică se regăsește în toate tipurile de design, de la investigarea unor modele sau tipuri consacrate, la studiul contextului unui sit, până la proiectul de restaurare de monument.

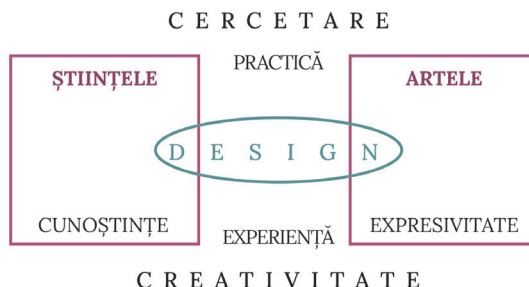

Fig. 12. Spațiul de întrepătrundere în design/proiectare.
Sursa: adaptare de Ruxandra Balcanu după de Jong și van der Voordt (2002, p. 97)

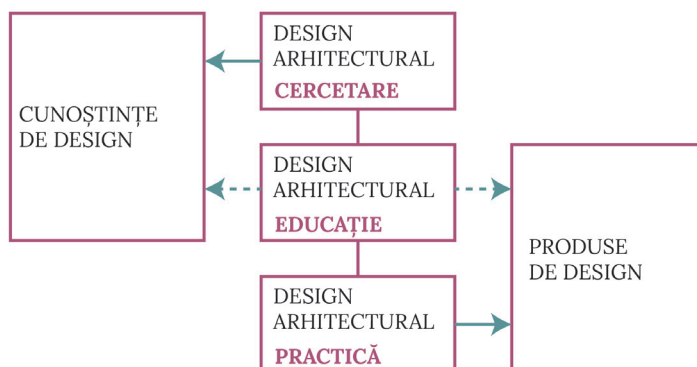

Fig. 13. Comparație între obiective în cercetare, educație, și practică
Sursa: adaptare de Ruxandra Balcanu după de Jong și van der Voordt (2002, p. 101)

RAPORTAREA LA OBIECTIVE DIDACTICE

Temele de proiectare ale UAUIM au o abordare istorică prezentă în diferite forme:

- _prin situl real de proiect în sine și analiza ce trebuie întreprinsă pentru a-l înțelege;
- _prin referințele la modele și arhetipuri din istoria arhitecturii, făcând apel la cultura profesională;
- _prin procesul de design necesar, spre exemplu reconversia funcțională a unui imobil monument istoric;

_prin proiecte de specialitate, de restaurarea și conservarea patrimoniului, sau de inserție în situri protejate – prin gama de subiecte posibil de abordat la diplomă și în cercetarea pentru disertație.

Atelierele de vară și workshop-urile, indiferent de specialitate, au frecvent cel puțin repere istorice, ori au prin temă de stabilit o atitudine față de un imobil de patrimoniu, un țesut vechi, sau o situație de dialog între vechi și nou. În fapt, orașele și satele autohtone sunt adevărate laboratoare cu straturi istorice sedimentate în timp. Istoria recentă este, de asemenea, foarte puternic marcată la nivel arhitectural și cere o reîmpăcare la nivel colectiv și urban. Mai ales orașul București conține situri ideale pentru exerciții de arhitectură și urbanism, în care istoria este prezentă: rezervații de stiluri istorice, rupturi de scară generate de perioada comunistă, contraste în plan și elevație, disfuncții, coliziuni, patrimoniu bogat, repere mentale de importanță națională care necesită restaurare. Există, de asemenea, o istorie trăită încă vie în siturile rurale și urme puternice ale epocilor tehnice în situri de arheologie industrială.

Prin urmare, cercetarea istorică este prezentă constant, sprijină cunoașterea în profunzime a evoluției și valorii unui sit sau obiectiv, poate indica soluția de proiect și ajută la formularea unei argumentări întemeiate.

Procesul de investigare trebuie să aibă de la început o structură și un obiectiv bine definite, adecvate tipului de intervenție. Categoriile de intervenție variază în funcție de valoarea sitului: zone protejate, subzone istorice de referință, zone de protecție a unor monumente, situri ce aparțin de diverse tipuri de patrimoniu (arheologic, natural etc.) până la situri cu valoare redusă.

Starea actuală a unui sit înțeleasă ca rezultat al unei evoluții în timp

Analiza stratigrafică a unui sit pe baza planurilor istorice conduce la conturarea evoluției sale, identificarea elementelor care coexistă din etape diferite de formare, valorile, problemele, ipoteza de lucru și poate inspira chiar soluția de arhitectură. Siturile se pot afla în categorii speciale: zonă protejată, zonă și subzonă istorică de referință, zonă de protecție a monumentului etc.

Procesul de investigare a unui sit are următorii pași:

Mai întâi situl trebuie văzut în rețeaua de situri asemănătoare (de exemplu, zonele protejate din București), apoi în limitele sale urbanistice. Din punct de vedere al abordării istorice, conturul urbanistic din prezent trebuie suprapus peste planurile istorice relevante, pentru a identifica evoluția în timp a acestui sit. Poate fi vorba despre o restrângere sau o expansiune, pot fi identificate elemente valoroase arheologice care să explice o anumită configurație a sitului (de exemplu un zid medieval de delimitare a unui oraș). Astfel se poate înțelege poziția în timp a unui sit în raport cu reperele urbane majore, relația cu diferitele tipuri de limite și chiar simbolistica toponimiei.

Denumirile spațiilor publice urbane – agoronimele – conțin în cele mai multe cazuri indicii valoroase despre importanța locului în cadrul orașului (Piața Mare, Plaza Major etc.), despre momentul istoric precut acolo (Piața Unirii din Alba Iulia), despre o personalitate căruia îi este dedicat (Piața George Enescu, Plaza Cardenal Belluga – Murcia, Spania, Place Eduard VII - Paris etc.), o clădire anume veche

sau modernă (Piața Teatrului, Piața San Pietro - Roma etc.), originile și caracterul locului sau un eveniment (Piața Revoluției etc.). Este nevoie de studierea acestor agoronime în toate planurile istorice, pentru a identifica vechimea denumirii și a ține cont de factorii care au avut influență în timp: regimuri politice, schimbări ideologice, decizii administrative, religioase, evenimente istorice suprapuse peste același spațiu urban etc. De asemenea, avem cunoscutele situații din istoria urbană a Bucureștiului în care denumirea mahalalei indică o caracteristică a locuitorilor din vremea formării (Mahalaua Mântuleasa, Mahalaua Calicilor etc.), numele (sau numele fixat în mentalul colectiv) al preotului care a slujit în acea vreme biserica acelei mahalale (Popa Petre, Popa Soare, Popa Rusu etc.). Tot o formă de identificare a caracterului istoric a unei zone de oraș poate fi denumirea cartierului (Cartierul Armenesc, Cartierul Evreiesc, Cartierul Vatra Luminoasă etc.).

Denumirile străzilor – dromonimele – sunt la fel de importante și asemeni agoronimelor indică date-cheie despre un loc (Calea Victoriei, Strada Înclinată etc.). Din punct de vedere istoric, la suprapunerea planurilor succesive ale unei așezări urbane se pot observa trasee de străzi păstrate de la începutul formării, posibile îndreptări prin aliniere, străpungeri, fundături etc. Investigarea denumirilor poate fi extinsă la o suită de spații urbane sau rurale, inclusiv prin oikodomonime: denumiri de castele, palate, conace, etc. În cazul unei așezări care se compune dintr-un oraș vechi, un nucleu și zona de oraș nou (modern sau contemporan) se poate observa relația cu elementele-cheie de tipul cursurilor de apă, delimitărilor între zona veche și nouă, diferența de fond construit și caracterul între zonele centrale și cele periferice etc.

Aceste diferențe de țesut pot indica, la o analiză morfologică de fond construit - fond neconstruit, chiar perioada istorică din care datează. Se observă aglomerarea, forma în plan și organizarea fondului construit, circulațiile organice sau ortogonale, scara circulațiilor, relația între țesutul major și cel minor etc. Astfel se poate face distincție ușor între zona medievală a unui oraș și zona modernistă, de urbanism liber, de pildă.

Unul dintre cele mai interesante cazuri-problemă este cel în care avem un sit aflat la întrepătrunderea acestor două zone - veche și nouă. În mod frecvent este o situație întâlnită în orașele vechi în care s-au făcut operații urbane în diverse epoci, uneori cu considerație față de scara și caracterul zonei vechi, alteori țesutul vechi fiind negat în mod programatic și sistematic prin crearea de breșe, contraste mari de scară și calcane (de exemplu, Bucureștiul). Cercetarea istorică reflectă, astfel, diversele ideologii, evenimente (de exemplu, Marele incendiu, războaie, catastrofe naturale etc.) sau situații economice (criza din anii 1930) care s-au tradus și în fondul construit, prin relația între părți, în plan și elevație, dar și întipărit prin stilul arhitectural utilizat.

Analizând stratigrafic situl și evoluția sa în timp, putem înțelege mai bine și modul în care este sau nu este perceput astăzi: importanța, starea actuală, problemele. Această cunoaștere duce la o rezolvare cu maturitate a problemei sitului și a relației acestuia cu contextul mai larg: conflict funcțional, de scară, nevoia de integrare într-un sit protejat dar cu un limbaj contemporan etc. Dacă situl conține

elemente de fond construit vechi se poate crea un dialog sau o complementaritate prin intervenția nouă etc.

Impactul unui proiect în contextul prezent și în viitor

Adecvat fiecărei situații, studentul trebuie să identifice de ce tip de date documentare are nevoie pentru fiecare tip de intervenție, unde le poate găsi, cum să coreleze informațiile și să selecteze ceea ce este relevant pentru proiect. În toate categoriile de intervenții este necesară o înțelegere contextuală, o investigare a planurilor istorice pentru a înțelege evoluția și identitatea sitului.

Un proiect de arhitectură academic sau real este gândit într-o suprapunere de mai multe tipuri de scenarii care trebuie să se coordoneze: scenariul funcțional, de incendiu, graficul de șantier sau un scenariu etapizat, în cazul unor lucrări complexe care presupun o dezvoltare în timp, scenariu de risc etc. Acest scenariu începe de la un concept adecvat și util temei și rezolvării problemei date. Include atât date economice, cât și sociologice, dar și de context. Contextul unui proiect de arhitectură sau intervenție pe monument trebuie înțeles în mod particularizat, de la calități la riscuri. Astfel se încearcă anticiparea unei evoluții posibile, care ține cont pe termen lung de actorii implicați: de la beneficiarul direct la comunitatea care va interacționa permanent sau temporar cu lucrarea. Este de asemenea important de gândit un scenariu flexibil în timp, în special în cazul lucrărilor de reconversii funcționale, dar nu numai, pentru a asigura o continuitate în utilizare. Dacă este un proiect de reconversie a unui monument, care presupune inclusiv lucrări de restaurare și conservare, atunci se acordă mare atenție condiției de reversibilitate și calitate a intervenției, marcării rafinate a părților noi și asigurarea propunerii unei funcțiuni care să asigure viața și mentenanța.

Omul ca utilizator și receptor

Arhitectura și urbanismul sunt create de către și pentru oameni, în primul rând. De la primul rol al arhitecturii de a crea un adăpost, întregul proces de design este centrat pe om ca receptor, utilizator, individ și parte a unui grup. Spațiul este modelat astfel încât să genereze anumite percepții și senzații. Arhitectura face, așadar, apel la experiențe primare ale relației omului cu mediul, la predispozițiile sale perceptive, la efecte optice, dar și la semnificații primare, cultural-simbolice și individuale. Spațiile laice sau cele de cult au încercat dintotdeauna să creeze o experiență. Senzorialul și emoția sunt stimulate cu ajutorul volumelor, luminii și peisajului.

Arhitectura și regimurile politice s-au aflat de asemenea, încă din cele mai vechi timpuri, în relație strânsă.

Așa cum vom anunța în subcapitolul despre concepte și în exemple, o temă majoră din perspectiva abordării istorice este dialogul vechi-nou. Practic, prin dialog se stabilește o armonie între diferitele voci ale spațiului urban, din diferite etape istorice și cu diferite încărcături socio-politice. Arhitectura și urbanismul devin, așadar, medii ideale de a rezolva probleme sociale ale unei comunități, probleme de securitate, conflicte istorice, conflicte între categorii sociale și pot aduce reîmpăcarea cu trecutul. Metodele pot fi foarte rafinate formal și întotdeauna au la bază o cercetare istorică temeinică.

Prin încurajarea activităților culturale, ludice, a simțului civic, a unei frumoase urbanități și chiar printr-un simț al umorului, arhitectul ca designer de spații publice poate rezolva o problemă istorică.

În concluzie

Temele de proiect și subiectele abordate la atelier și în activitatea didactică de arhitectură evoluează continuu, în funcție de fenomene majore care se petrec în realitate, de tendințele societății, de noile competențe necesare pentru un tânăr arhitect. Desigur, unele teme rămân constante, dar pot avea un unghi diferit de privire sau necesită o altfel de poziție arhitecturală.

Arhitectul este un profesionist al timpului său care vede în viitor, este perfect ancorat în realitatea culturală, tehnologică și socio-economică și chiar politică, înțelege și experimentează contexte diferite și este capabil să cerceteze și gândească critic. Studentul arhitect și arhitectul trebuie să aibă o cultură profesională și o deschidere continuă spre formare și actualizare.

Arhitectul este creator de istorie construită, așadar misiunea sa este importantă.

CERCETARE – CRITERII, CONCEPTE

CRITERII

Abordarea istorică cere atenție la detaliu, precizie și respectarea principiilor de specialitate în documentare, în formularea poziției teoretice sau doctrinare și în intervenția propriu-zisă de arhitectură. Aceste criterii și concepte fundamentale sunt organizate sub formă de cartă, convenție sau coduri și sunt publicate de către forurile de specialitate: ICOMOS, UNESCO etc.

Conținutul acestor documente este structurat pe articole succinte, iar claritatea principiilor valabile pentru patrimoniul cultural mondial nu permite interpretări. Aceste prescripții se referă la toate tipurile de patrimoniu material, de la artă la arheologie și arhitectură, și reprezintă un ghid valoros pentru o gamă amplă de intervenții.

Arhitectul este responsabil în a cunoaște aceste principii atât în anii de studiu, cât și în practica profesională, mai ales atunci când face intervenții pe imobile de patrimoniu, indiferent de gradul de valoare mare sau mai modestă. De asemenea, arhitectul este, în cazul unei intervenții pe monument, coordonatorul tuturor specialiștilor, ceea ce face cunoașterea temeinică a acestor principii imperativă.

Desigur, cunoașterea principiilor nu este suficientă pentru a realiza o intervenție, ci este nevoie de o întreagă cultură profesională artistică și tehnică, abilitatea de a înțelege nuanțe, de a gândi critic și a formula ipoteze de lucru, de a fi atent la detalii în toate etapele unui proiect - de școală sau real - de la idee la calitatea execuției.

Autenticitatea

În abordarea istorică, un criteriu-cheie este autenticitatea

_surselor primare în procesul de documentare, a datelor și a adevărului istoric:

Restaurarea, ART. 9 Procesul restaurării este o operație extrem de specializată. Scopul ei este de a păstra și revela valoarea estetică și istorică a monumentului și se bazează pe respectul materialului original și a documentelor autentice. (*Carta de la Veneția, 1964*)

_stării elementelor constitutive de arhitectură și a materiei originale într-o restaurare:

Respectarea și salvagardarea autenticității elementelor constitutive este o condiție fundamentală a restaurării. Totdeauna acest principiu trebuie să dirijeze și să condiționeze soluțiile adoptate în plan operativ (...). (*Carta Restaurării*, 1972, Anexa B – Instrucțiuni pentru coordonarea restaurărilor în arhitectură)

Restaurarea ar trebui să urmărească restabilirea potențialului unic al operei de artă, atâta timp cât acest lucru este posibil fără a comite falsuri artistice sau istorice și fără a șterge orice urmă a trecerii timpului peste opera de artă. (trad. ns., Brandi, 2005, p. 50)

_în evaluarea gradelor de valoare a patrimoniului cultural:

10. Autenticitatea, considerată astfel și validată prin Carta de la Veneția, este văzută drept factorul de calificare esențial cu privire la valori. Înțelegerea autenticității are un rol fundamental în toate studiile științifice referitoare la patrimoniul cultural, în planificarea intervențiilor de conservare și restaurare, precum și în cadrul procedurilor de înscriere utilizate pentru Convenția Patrimoniului Mondial și alte inventare ale patrimoniului cultural. (trad. ns., *The Nara Document on Authenticity*, 1994, p. 46)

_unui bun de patrimoniu cultural în afirmarea judecății de valoare:

13. În funcție de natura patrimoniului cultural, de contextul său cultural și de evoluția sa în timp, aprecierea autenticității poate fi legată de valoarea unei varietăți mari de surse conținătoare de informație. Aspecte ale surselor pot fi considerate forma și designul, materialele și substanța, utilizarea și funcțiunea, tradițiile și tehnicile, localizarea și amplasarea, precum și spiritul și sentimentul, sau alți factori interni și externi. Utilizarea acestor surse permite alcătuirea profilului specific artistic, istoric, social și științific al patrimoniului cultural analizat. (trad. ns., *The Nara Document on Authenticity*, 1994, p. 47)

Criteriul autenticității se aplică așadar atât în plan teoretic, în procesul de cercetare istorică, dar și în cele mai mici detalii ale materialității unei piese de patrimoniu cultural. Astfel, arhitectul poate transmite prin intervenția de arhitectură, restaurare și conservare un mesaj care pune în valoare originalul și marchează în același timp etapele noi.

Valoarea

Salvagardând autenticitatea patrimoniului arhitectural se păstrează și chiar crește valoarea în timp a acestuia.

De aceea, intervenția în situri protejate sau pe imobile de patrimoniu este un act conștient care pune în relație trecutul cu viitorul. Astfel, încă din

Antichitate, de la *exemplaria graeca*, conservarea și transmiterea către următoarele generații a „modelului” arhitectural și a moștenirii pe care o reprezintă este cheia continuității civilizației.

Valoarea de model arhitectural a templului grec de pildă, sau a arcului de triumf roman este valabilă încă și astăzi. De-a lungul istoriei arhitecturii aceste modele au fost și continuă să fie reinterpretate și stilizate de către arhitectura de avangardă, ceea ce confirmă constant valoarea lor. Șansa de a le avea încă păstrate *in situ* în stare de conservare permite observarea lor în realitate, iar precizia matematică cu care sunt realizate proporțiile și autenticitatea materialului de construcție rămân repere-cheie. Așadar, valoarea de model arhitectural este atât la nivelul relațiilor compoziționale, cât și a realizării tehnice și a aspirațiilor spirituale.

În cercetarea istorică, stabilirea valorii este o etapă-cheie de înțelegere în detaliu a unui imobil de patrimoniu sau fond construit protejat în care se inserează o intervenție contemporană. Există mai multe grade de valoare și acestea au rol de reglementare efectivă a intervenției.

Putem afirma, așadar, că gradele de valoare sunt un tip de criteriu obligatoriu în stabilirea proiectului de intervenție. În cazul unui proiect de restaurare și conservare, această etapă se realizează încă din timpul măsurătorilor și observației pe teren, a documentării și se analizează în cadrul „studiului istoric de fundamentare a intervenției”. Concluziile acestui document scris, care conține și piese grafice – planuri, desene, fotografii etc. – identifică diversele elemente de valoare și determină propunerea de arhitectură. Astfel, elemente valoroase pot să fie de la nivel arheologic, până la ziduri ale unor etape de evoluție a construcției ori piese de mobilier și accesorii de feronerie.

De asemenea, întregul context al unui imobil poate să influențeze valoarea acestuia, fie că avem zone protejate clar definite prin legislația de urbanism, fie că cercetarea poate identifica elemente noi, care să claseze construcția. De asemenea, pierderea generalizată a elementelor de valoare și autenticitate a unui imobil poate determina declasarea acestuia din Lista Monumentelor.

Tot în ceea ce privește conceptul de valoare știm că există două categorii de monumente, clasa A și clasa B, care în fapt indică valoarea locală, națională și mondială, precizate în *Legea nr. 422 din 18 iulie 2001, Privind protejarea monumentelor istorice*. Prin urmare, misiunea și responsabilitatea unui arhitect care intervine pe un astfel de imobil sau sit este direct proporțională cu importanța la scară punctuală sau universală a imobilului.

Teoria contemporană de arhitectură încadrează multe dintre aceste locuri de patrimoniu în rețeaua exclusivistă a „hiper-locurilor iconice” - *hyperlieux iconiques* - așa cum le definește Michel Lussault în volumul său *Hyperlieux. Les nouvelles géographies politiques de la mondialisation*, din 2017. Aceste locuri precum Palatul Versailles, Veneția sau Așezările săsești cu biserici fortificate din Transilvania sunt repere în harta mentală colectivă mondială.

Valoarea culturală se poate identifica pe baza analizei unor componente precise la nivel de zonă și de imobil (Drăgan, 2020).

Este vorba, în cazul componentelor la nivel de zonă, de: „rețeaua stradală, parcellar, fond construit, funcțiuni și relațiile dintre aceste componente” (Drăgan, 2020, p. 5).

La nivel de imobil se analizează „[...] fondul construit (interior și exterior), amenajările (zona neconstruită a parcelei), funcțiunile, relațiile dintre aceste componente, relațiile de vecinătate cu zona (între componentele imobilului și cele ale zonei). Această analiză presupune o „evaluare arhitectural-urbanistică și istorică a imobilului” (Drăgan, 2020, p. 6), de la percepția urbanistică a fondului construit până la compoziție și detalii de tehnică sau artistice.

Sensul acestei evaluări este de a determina o anumită atitudine față de componente: păstrarea a ceea ce este valoros, impunerea a ceea ce este necesar, extirparea a ce este nociv, interzicerea a ce este imposibil, recomandarea (stimularea) a ceea ce are potențial (Drăgan, 2002).

Pentru cazul în care cercetarea poate determina statutul de monument istoric avem următoarele categorii: „valoare a mărturiei istorice, valoare de artă, valoare științifică, tehnică, etnologică, valoare memorial-afectivă, valoare de identitate și reper social” (Drăgan, 2020, p. 8).

Valoarea memorială și memoria sunt subiecte-reper în teoria de arhitectură și în principiile de restaurare. Caracterul mnemonic al arhitecturii este frecvent invocat în teoria monumentului, mai ales în *Cele șapte lămpi ale arhitecturii* de John Ruskin (2015). Țesutul urban tip palimpsest și arhitectura sunt în sine arhive de istorie.

Arhitectura este vizibilă în plan concret unui public larg și variat. Mesajul transmis către receptori este astfel variabil în funcție de câteva atribute: acuitate vizuală sau lipsa vederii (tactil), intelect, curiozitate, afectivitate ori condiții de moment - lumină, vreme, dispoziție emoțională etc. Astfel, orice construcție, dar mai ales un monument, este perceput fizic și senzorial, dar și afectiv. Memoria conținută în sine poate fi mai ușor sau mai greu lizibilă, dar arhitectul (și studentul la arhitectură) trebuie să fie conștient de acest rol firesc al arhitecturii. Dintre toate formele de arhitectură depozitare de memorie, monumentul de for urban este o formă intenționată de marcare, reamintire a unui fapt istoric și de *embelissement* - înfrumusețare a orașului. Memoria la scară urbană, însă, poate fi vizibilă prin urme arheologice, absență (New York, 9/11 Monument & Museum), trasee vechi dezafectate (New York High Line), la nivelul calcanelor pe care se poate citi profilul unei vechi construcții demolate ori operațiile urbane de retrasare a străzilor sau prin prezența elementelor de identitate specifice unei epoci (Paris, intrările Art Nouveau la metrou).

Orice intervenție nouă de arhitectură, restaurare și conservare trebuie să mențină și crească valoarea patrimoniului respectiv, chiar și într-un exercițiu de școală. Categoriile de valori ale unui monument istoric includ, așadar, valori de nivel social, afectiv și identitar. În contextul actual al globalizării, nevoia de repere identitare și sociale este în creștere, iar importanța acestor valori este cu atât mai puternică.

Calitatea

Calitatea în arhitectură, în general și în orice intervenție de restaurare sau conservare, este imperativă.

Prin calitate se înțelege întregul proces de la cercetare până la încheierea lucrărilor: concept, rezolvare a problemei date, scenariu funcțional, calități spațiale și arhitecturale, calcul al bugetului, selecție a materialelor, estetică, relații cu contextul și multe altele. În cazul intervențiilor pe monument, calitatea trebuie să îndeplinească exigențe și mai înalte date de valoarea

locală și universală a monumentului, prin urmare responsabilitatea arhitectului este mai mare, deoarece coordonează o echipă de specialitate, de la inginer la specialistul pe componente artistice.

Calitatea se verifică și la nivel conceptual, prin relevanța acestuia în rezolvarea problemei date prin tema de proiectare. De asemenea, se verifică și prin acuratețea, claritatea și coerența demersului arhitectural, de la principii la proiect. Există calitate și în limbajul arhitectural abordat, în rafinamentul relației vechi-nou, în adecvarea la context și epocă. În final, calitatea este vizibilă în execuție, la nivel de detalii artistice și tehnice, de material, dar mai ales prin durabilitatea în timp. Un proiect de arhitectură este gândit pentru cel puțin 50 de ani în viitor, de aceea este o mărturie tehnică, ideologică și memorială a timpului său. De asemenea, arhitectura de bună calitate poate educa involuntar comunități, încuraja spiritul civic, crește nivelul de trai și economia, armoniza societăți, deveni un reper mental colectiv.

Autenticitatea, valoarea și calitatea unui model arhitectural în timp au generat, de pildă, ca limbajul clasic să fie mereu reluat și reinterpretat, devenind cel mai durabil limbaj.

CONCEPTE

Dialogul vechi-nou

Conceptul de dialog între vechi și nou este o formă asumată de discurs arhitectural contemporan vizibil atât în plan concret, cât și abstract. Relația vechi-nou este de altfel firească în arhitectură și urbanism, dintotdeauna. Maniera în care se realizează sau intenția noului în raport cu fondul vechi poate fi variabilă, deoarece „vechiul” reprezintă istoria.

_Intenția de a stabili un dialog cu fondul construit vechi se poate realiza prin similitudine, contrast, interpretare, stilizare ori pastişă (nerecomandat). Rezultatul este o punere în valoare reciprocă, atentă și regenerantă.

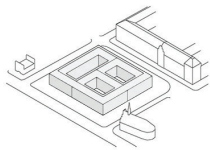
_Intenția de a nu stabili o formă de comunicare este de asemenea o practică în arhitectură și urbanism, cu precădere abordată de instaurarea regimurilor politice totalitare, așadar la scară mare: *tabula rasa*, negarea fondului construit vechi prin demolare, ascundere, ruptură de scară, reconversie funcțională degradantă etc. Aici este vorba despre un discurs ideologic, despre comunicarea către societate a noilor valori și a noii atitudini.

Prin urmare, acest concept are frecvent o putere politică și vorbește despre valorile dorite ale societății, fiind o formă de „educare” a maselor. Dialogul arhitectural și urbanistic poate fi cel mai bine observat în intervențiile contemporane în spații urbane din țesut vechi, unde dincolo de relații stilistice și compoziționale se pot remedia cu diplomatie probleme ale societății pentru a conduce la toleranță, incluziune, siguranță, pace.

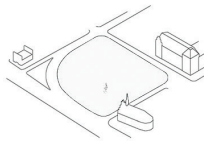
Misiunea arhitectului este așadar mult mai importantă și arhitectura este adesea completată de forme de artă urbană (amfiteatre improvizate în piețe din țările nordice), de încurajare a spiritului ludic (leagăne într-o piață sobră sovietică), de împăcare cu trecutul (Piața Dialogului, Szczecin, Polonia), de acceptare a multiculturalismului (BIG, Superkilen – armonizarea a 60 de etnii), de punere în valoare a tuturor etapelor de evoluție, stabilire a unei relații de „egalitate” vizuală cu clădiri totalitare și revigorare post-industrială a unei țări (Piața Skanderbeg din Tirana). Vocabularul arhitectural este prin urmare rafinat atât la nivel formal, cât și cromatic și ideologic.

La scara obiectului de arhitectură, dialogul presupune intervenția sensibilă, îmbinată cu restaurare și conservare. Dialogul între părțile vechi și cele noi trebuie să fie unitar, coerent, să țină cont de doctrinele și principiile de specialitate, păstrând autenticitatea și valorile. Acest dialog poate merge până la cele mai fine detalii, marcând etapa nouă și fiind totodată o intervenție reversibilă.

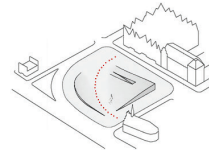
Ceea ce este întotdeauna vizibil în buna practică a acestor intervenții contemporane semnificative în țesut vechi este cercetarea istorică și nu numai, din spatele întregului demers.

a pre-war quarter development

a post-war square

an urban hybrid of a quarter and of a square

Fig 14. Dialog vechi-nou la nivel abstract și concret: reîmpăcare cu istoria și comunicare construită printr-un gest arhitectural de modelare a spațiului public al pieței
(c) KWK Promes Robert Konieczny

IMPACT

Reflectarea concluziilor cercetării istorice în soluția de arhitectură poate fi, așadar, mai vizibilă sau mai discretă, în funcție de tipul de proiect și categoria de sit. Prin respectarea principiilor de intervenție în situri protejate sau pe monument se conștientizează impactul pe termen lung al intervenției.

Impactul este influențat și de scara intervenției arhitecturale sau urbane, precum și de tipul de patrimoniu.

Pentru a pregăti în detaliu o intervenție în situri protejate, în funcție de tipul de patrimoniu există câteva documente cheie: *Carta de la Veneția a restaurării și conservării monumentelor istorice* (1964), *Carta restaurării* (1972), *Carta orașelor istorice* (Washington 1987), *Carta grădinilor istorice* (Florența 1982), *Carta protecției și gestiunii patrimoniului arheologic* (1990), *Carta protecției și gestiunii patrimoniului subacvatic* (1996), *Carta patrimoniului vernacular* (1999) și *Carta internațională a turismului cultural* (1999).

Din punct de vedere al impactului, criteriilor de autenticitate și valoare li se adaugă, în cazul restaurării și conservării, principiul reversibilității.

În cazul proiectelor de restaurare-conservare pe monument, întreaga cercetare istorică și studiul de fundamentare a intervenției trebuie să devină materiale publice. Autorul sau autorii cercetării pot să nu fie și cei care realizează în realitate intervenția, de aceea este foarte importantă calitatea și claritatea cercetării și scenariului propus. Practic, documentele devin set de reguli de intervenție, deoarece în conținutul lor se află identificate valorile, diagnosticată starea obiectivului, realizată patologia și propuse toate măsurile de intervenție arhitecturală și de specialitate. Scenariul de intervenție este, așadar, suficient de clar, dar și flexibil, astfel încât orice arhitect împreună cu o echipă de specialiști să poată realiza lucrările efective.

ART. 16. În orice lucrare de protecție, restaurare sau cercetare arheologică trebuie să se realizeze o documentație precisă sub forma unei cercetări analitice și critice, ilustrată cu desene și fotografii. Fiecare etapă a lucrărilor de eliberare, consolidare, reconstituire și integrare, precum și caracteristicile tehnice și formale identificate pe parcursul lucrărilor trebuiesc incluse (în documentație). Această documentație trebuie depusă în arhivele instituțiilor publice și trebuie pusă la dispoziția cercetătorilor. Este recomandată publicarea cercetărilor. (*Carta de la Veneția, 1964*)

Este vitală formarea în cunoștință de cauză și în urma unei temeinice documentări a unei atitudini față de sit, temă și problemă, care să se reflecte clar în soluție. Această atitudine presupune asumarea unui discurs arhitectural inteligibil pentru specialiști, dar mai ales pentru publicul larg care va ajunge la sau va parcurge acel nou loc în realitate. Teoria monumentului ne explică modul în care memoria unui loc poate fi percepută în funcție de receptor: intelect, legătură afectivă, interes artistic, percepție optică, dispoziție ori chiar moment și conjunctură. Arhitectul trebuie să țină cont de aceste perspective diferite și să reușească să transmită un mesaj valoros, dar în același timp de actualitate și perspectivă către public.

De asemenea, putem vorbi despre impactul unei intervenții în peisajul cultural. Acest concept care leagă deopotrivă arhitectura cu urbanismul și peisajul natural trebuie să fie caracterizat de echilibru. Orice intervenție artificială sau discordantă poate avea un impact negativ. Un astfel de caz poate fi construirea de hale comerciale la marginea așezărilor săsești cu biserici fortificate, care denaturează silueta și armonia întregului ansamblu. Din aceste considerente, un instrument vital în proiectarea în zone rurale de pildă sunt ghidurile OAR pentru fiecare regiune de pe teritoriul României, care descriu documentat caracteristicile arhitecturii locale și cum trebuie intervenit, încurajând buna practică.

Impactul arhitecturii și al unei intervenții de restaurare - conservare este unul major în viața locuitorilor unei așezări, inclusiv social și economic. Rolul poate fi de la a educa involuntar o comunitate spre bune practici până la a motiva spre aspirații mai înalte.

Impactul unei clădiri sau soluții de arhitectură poate fi atât vizual, abstract ca reper mental, afectiv, senzorial, cât și un efect în timp. De aceea o soluție de arhitectură trebuie gândită în context și în perspectivă temporală, pentru cel puțin 50 de ani. De aceea, calitățile unei arhitecturi de bună calitate

transcend timpul și curente, evenimentele și reacțiile sociale. În cazul intervențiilor în situri protejate ori cu un anumit grad de valoare istorică, arhitectura nouă are misiunea de a arhiva esența unui loc și de a purta în mod inteligent mai departe în timp ceva din mesajul acestuia, indiferent de cât de inovativ este ca obiect.

5. EXEMPLE

Centrul Dialogului și Muzeul Național din Szczecin, Polonia, 2016 (Bravo, 2018; *National Museum in Szczecin Dialogue Centre Przelomy* / KWK Promes, 2017)

Un exemplu recent de reflectare concretă a cercetării istorice pentru un sit și de utilizare a conceptului de dialog între vechi și nou este Piața Solidarității cu Centrul Dialogului și Muzeul Național din Szczecin, Polonia, realizată în 2016. Dialogul vizual se stabilește între două repere arhitecturale, un spațiu de cult și noua filarmonică, proiect premiat cu Premiul European pentru Arhitectură Contemporană - Mies van der Rohe Award.

Tema dialogului are mai multe straturi care se suprapun:

- _împăcarea cu istoria orașului după Cel de-al Doilea Război Mondial;
- _solidaritatea socială cu evenimentul tragic din 1970 între muncitorii polonezi și puterea politică sovietică;
- _rezolvarea unui spațiu urban ambiguu cu un gest arhitectural și de compoziție urbană minimal, dar complex;
- _o suprafață hiperboloidă care lasă să comunice vizual cele două repere, generează mișcare fluidă și dinamism;
- _„dealul” hiperboloid are dublă funcțiune: este în realitate acoperișul muzeului subteran al istoriei recente a orașului și simultan un amfiteatru urban prin simpla înclinare, un derdeluș pentru copii iarna, o suprafață pentru sporturi urbane.

Fig 15. Centrul Dialogului și Muzeul Național din Szczecin, Polonia (c) Julius Sokolowski

Este un exemplu studiat la analiza de anul II, în cadrul unei discipline teoretice și de istorie, menite să vină în sprijinul studenților la tema de atelier de rezolvare a unui astfel de sit: o intervenție contemporană semnificativă într-un țesut vechi (istoric).

Studiul de caz este relevant și pentru trecutul istoric asemănător cu cel autohton, dar și pentru rafinamentul arhitectural al soluției și al clădirii filarmonicii.

Forum Museumsinsel, Berlin, David Chipperfield Architects, 2010-2016
(James-Simon-Galerie, Museum Island Berlin, 1999-2018, f.a.)

Conceptul de autenticitate poate fi vizibil în proiectul Forum Museumsinsel cu James Simon Galerie - Insula Muzeelor din Berlin, realizat în perioada 2010-2016 de biroul David Chipperfield Architects. Situl este o insulă pe Râul Spree, din Berlin și conține opt clădiri monument istoric, datând din trei secole diferite. Proiectul este unul complex de intervenție contemporană în țesut vechi, cu lucrări de restaurare, conservare, reconversie funcțională și inserții arhitecturale moderne la nivel de obiecte și de piață. Operațiile de restaurare și reconversie funcțională păstrează cu mare rafinament urmele materiei autentice și a evenimentelor petrecute în istoria insulei: incendii și distrugerii cauzate de bombardamente de război. Din punct de vedere al compoziției urbane, întregul ansamblu ține cont de principiile clasice pe care le completează, cu mare atenție la diferitele unghiuri de perspectivă, la jocul optic al înălțimilor, la relația puternică cu contextul și vecinătățile. Discursul arhitectural este compus dintr-un vocabular clasic vechi în diverse puneri în operă și o stilizare de limbaj clasic contemporană, reinterpretând spații tip: porticul, colonada, treptele monumentale, coloana etc.

Conceptul de valoare este pus în evidență în ambele exemple, deoarece identifică pe sit componentele-cheie și prin intervenții atente le reinventează, protejează și pune în lumină.

Fig. 16. Forum Museumsinsel, Berlin, David Chipperfield Architects (c) Simon Menges

6. RECOMANDĂRI BIBLIOGRAFICE

Documentele fundamentale pentru protecția patrimoniului, restaurare și intervenție arhitecturală trebuie cunoscute:

- _Carta de la Veneția a restaurării și conservării monumentelor istorice (1964);
- _Carta restaurării (1972);
- _Carta orașelor istorice (Washington 1987);
- _Carta grădinilor istorice (Florența 1982);
- _Carta protecției și gestiunii patrimoniului arheologic (1990);
- _Carta protecției și gestiunii patrimoniului subacvatic (1996);
- _Carta patrimoniului vernacular (1999);
- _Carta internațională a turismului cultural (1999).

La aceste titluri trebuie adăugate documentele oficiale actualizate de către ICOMOS - <https://www.icomos.org/en>, UNESCO - <https://whc.unesco.org/> și legislația autohtonă în vigoare, din *Monitorul Oficial*, publicații și articole de specialitate, breviare, (BCMI, RMI, SCIA, SCIV, etc.) și bineînțeles titluri-cheie pentru istoria și teoria arhitecturii, urbanism, peisagistică și studii sociologice.

Borden, I, Ruedi Ray, K. (2006). *The Dissertation. An Architecture student's handbook*, Seriously Useful Guides Collection. Architectural Press. Oxford.

Volumul abordează metodele de cercetare pentru o disertație în sistemul de educație internațional, cu accent pe abordarea istorică. Într-un limbaj accesibil, cartea este un ghid foarte util în înțelegerea întregului proces al disertației: de la alegerea subiectului, la modul de tratare, metode, comunicarea cu îndrumătorul, identificarea surselor documentare sau structurarea datelor.

Ching, F. D.K., (2007). *Architecture. Form, Space, & Order*. John Wiley & Sons, Inc.

Clark, R.H., Pause M.(2012). *Precedents in Architecture: Analytic Diagrams, Formative Ideas, and Partis*. Van Nostrand Reinhold. New York.

Aceste două titluri de publicații prezintă tipuri și metode de compoziție arhitecturale, analizând grafic în același timp clădiri și ansambluri consacrate, din toate stilurile. Prin simplificarea în diagrame sunt explicate proiectele celor mai cunoscuți arhitecți, demonstrând complexitatea gândirii, reperele teoretice, istorice și geometrice aflate la bază. Publicațiile sunt instrumente deosebit de utile studenților pentru atelier, discipline teoretice și de istorie, dar și în practica profesională de arhitectură.

REFERINȚE

- Bassler, B. (Ed.). (2008). *Architectural Graphic Standards: Student Edition* (11th edition). Wiley.
- Borden, I, Ruedi Ray, K. (2006). *The Dissertation. An Architecture student's handbook*, Seriously Useful Guides Collection. Architectural Press. Oxford.
- Brandi, C. (2005). *Theory of Restoration*. Trad. Rockwell, C., Nardini Editore, Istituto Centrale per il Restauro, Firenze.
- Bravo, D. (2018, iunie 18). *Dialogue Centre "Przełomy" at Solidarność Square* (J. Wark, Trad.). public space. <https://www.publicspace.org/works/-/project/j266-dialogue-centre-przelomy-at-solidarnosc-square>
- Ching, F. D.K., (2007). *Architecture. Form, Space, & Order*. John Wiley & Sons, Inc.
- Clark, R.H., Pause M. (2012). *Precedents in Architecture: Analytic Diagrams, Formative Ideas, and Partis*. Van Nostrand Reinhold. New York.
- Drăgan, V.(2020). *Curs de Conservarea Monumentelor*, anul V, DITACP, UAUIM.
- James-Simon-Galerie, Museum Island Berlin, 1999–2018*. (f.a.). David Chipperfield Architects. Preluat în 29 septembrie 2020, din https://davidchipperfield.com/project/james_simon_galerie
- Jong, T.M. de, Voordt D.J.M. van der (2002), *Ways to Study and Research: Urban, Architectural, and Technical Design*. Delft: Delft University Press.
- Lussault, M. (2017). *Hyper-lieux: Les nouvelles géographies de la mondialisation. Les couleurs des idées*. Paris. Editions Seuil.
- National Museum in Szczecin Dialogue Centre Przełomy / KWK Promes*. (2017, februarie 13). ArchDaily. <https://www.archdaily.com/805069/national-museum-in-szczecin-dialogue-centre-przelomy-kwk-promes>
- Rendell, J. (2004). *Architectural Research and disciplinarity. Architectural Research Quarterly*. Vol.8. No.2. Cambridge University Press. U.K.
- Ruskin, J. (2015). *Cele șapte lămpi ale arhitecturii*. Trad. Teodorescu, M. București. Editura Universitară Ion Mincu.
- *** Monitorul Oficial, *Legea nr.422 din 18 iulie 2001, Privind protejarea monumentelor istorice*, www.cimec.ro
- *** *Carta de la Veneția a restaurării și conservării monumentelor istorice* (1964), www.icomos.org
- ****Carta restaurării* (1972), www.icomos.org
- *** *Documentul Nara despre Autenticitate* (1994), www.icomos.org